

УДК 378.124

С. К. Каземирова, к. ф. н, доцент

**ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ
ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ**

Анотація. Досліджено теоретичні питання формування комунікативної компетентності як важливого компонента професійної підготовки фахівців економічного профілю в умовах зміни традиційної освітньої парадигми на сучасну, що дозволяє готувати конкурентоспроможних фахівців.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, професійно-комунікативна компетентність.

С. К. Каземирова, к. ф. н, доцент

**ПРОФЕСИОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ
КАК ВАЖНЫЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСИОНАЛЬНОЙ
ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ**

Аннотация. Исследованы теоретические вопросы формирования коммуникативной компетентности как важного компонента профессиональной подготовки специалистов экономического профиля в условиях смены традиционной образовательной парадигмы на современную, позволяющую готовить конкурентоспособных специалистов.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, профессионально-коммуникативная компетентность.

S. K. Kazemyrova, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

**PROFESSIONALLY-COMMUNICATIVE COMPETENCE AS AN IMPORTANT COMPONENT
OF FUTURE ECONOMISTS PROFESSIONAL TRAINING**

Abstract. Theoretical questions of formation communicative competence are investigated as an important component of training specialists in economics under conditions of changing traditional educational paradigm in to the modern one allowing to train a competitive specialists.

Keywords: competence, communicative competence, professional and communicative competence.

Постановка проблеми. Технологічні та інформаційні революції, входження України в єдиний світовий економічний простір обумовлюють необхідність якісних змін у вищу економічну освіту щодо підготовки фахівців із високим рівнем професійної компетентності, готових до ефективного міжособистісної і професійної взаємодії. Потреби сучасної ринкової економіки вимагають перенесення акцентів вищої освіти з вузько-професійного підходу на різнобічний інтелектуально-духовний розвиток особистості студентів, з принципу адаптивності на принцип компетентності випускників вузу. Виникає необхідність у новому трактуванні професійної компетентності майбутніх економістів, зміні та модернізації її складових, включення до її структури професійно комунікативної компетентності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема підготовки фахівців економічного профілю до професійної діяльності та підвищення ефективності навчання у вищій економічній школі є надзвичайно актуальною в сучасних умовах. Аспекти професійної підготовки та складові професійної освіти розкриваються в дослідженнях А. М. Алексюка, В. П. Андрущенко, Г. О. Бала, Є. В. Бережнкової, В. П. Беспалько, В. Г. Галузінського, Р. А. Гейзерської,

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

М. Б. Євтуха, В. В. Краєвського, М. Г. Ничкало, О. А. Полежаєва, Г. М. Серікова, В. А. Сластеніна та ін. Значний внесок у вирішення питання підготовки фахівців економічного профілю внесли Є. Ю. Акуленко, С. С. Вітвіцька, Н. П. Волкова, Г. Є. Гребенюк, Л. В. Долинська, О. В. Жіронкіна, В. О. Зінченко, М. Г. Коляда, Г. А. Копил, М. Т. Левочко, Л. Д. Медведєва, М. Г. Сергєєва та ін. Питання професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері економіки, бухгалтерського обліку, аудиту та фінансів в парадигмі компетентнісного підходу вивчалися А. А. Вербіцьким, В. І. Байденко, В. А. Болотовим, Е. Ф. Зеєр, І. О. Зимньою, Т. Ю. Мітяшкіною, Г. М. Мосієнко, Л. А. Сергєєвою, Т. В. Сімоненко, С. І. Тіхолаз, А. В. Хуторським, Д. В. Пузанковим, І. В. Федоровим, С. Д. Цібулею, В. Д. Шадриковою та ін.). Розроблено й обґрунтовано компетентнісну модель економіста (Є. А. Бабаян, М. К. Боярчук, І. В. Горшунова, Г. Д. Малік, Л. Д. Медведєва та ін.). Закладені основи для вивчення проблем формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців (С. А. Арзуханова, Д. Н. Годлевська, О. Ю. Загородная, І. В. Калягіна, Е. П. Кобельєва, В. П. Черевко) і, зокрема, студентів економічних спеціальностей (Л. А. Кочіна, І. В. Куламіхіна, Т. А. Кукарцева, О. Б. Шломенко, І. Д. Ярошук).

Незважаючи на великий список робіт, присвячених модернізації вищої економічної освіти та розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців, проблема формування професійно-комунікативної компетентності студентів економічних спеціальностей вітчизняними вченими практично не досліджувалася. Аналіз наукових публікацій показав недостатню увагу до питань місця і ролі професійно-комунікативної компетентності в структурі професійних компетенцій економічних кадрів, її впливу на підвищення якості підготовки фахівців у галузі аудиту та бухгалтерського обліку, економічних і фінансових процесів. Прагнення України до євроінтеграції, зростання практичного значення професійно-комунікативної компетентності фахівця економічного профілю в сучасних умовах, а також недостатність висвітлення цього питання в наукових працях визначили актуальність теми статті і зумовили її мету.

Мета статті. З'ясувати місце і роль професійно-комунікативної компетентності в структурі професійних компетенцій фахівців економічного профілю, її вплив на підвищення якості їх підготовки та обґрунтування необхідності формування професійно-комунікативної компетентності у студентів економічного профілю, що дозволить майбутнім фахівцям відповідати сучасним вимогам професії.

Виклад основного матеріалу. Перехід людства в нову постіндустріальну епоху свого існування веде до зміни парадигм навчання (А. М. Новиков). Прагматична технократична модель економічної освіти, заснована на "знанневому" підході, теоретичні установки якого (за Є. В. Бондаревською) детерміновані "... функціональністю, схематизмом, переважністю інформаційним матеріалом", вступила в конфлікт із вимогами, що пред'являються сьогодні до економічної освіти [1].

Розробка проблематики реалізації освітньої парадигми економічної освіти, що будується на принципах фундаментальності, цілісності, спрямованості на задоволення інтересів особистості, широко відображена в сучасних наукових публікаціях. Це дозволяє виділити певні якісні характеристики нової освітньої парадигми. До них, зокрема, відносять зміну основної домінанти освіти.

У сучасних умовах відбувається перехід від раціоналістичних технократичних цінностей до цінностей культурних і гуманітарних, внаслідок чого відбувається заміна репродуктивної моделі освіти на гуманістичну, культуро-орієнтовану (Є. В. Бондаревська). Змінюється "ідеал освіченості" сучасного фахівця економічного профілю, в ньому домінує глобальна мета освіти, що полягає у формуванні компетентного фахівця. Здійснюється відхід від навчально-дисциплінарної моделі освіти до особистісно орієнтованої як умови самовираження особистості (Є. Бондаревська, В. В. Серіков, В. А. Руденко) і орієнтація на демократизацію, гуманізацію, гуманітаризацію освітнього процесу, адаптованого до інтересів особистості, оптимально відповідного тенденціям сучасного суспільного розвитку. Нова освітня парадигма - освіта, заснована на

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

компетенціях¹, визначила пошук структури ключових компетентностей фахівців економічного профілю (Ю. Бондаренко, М. Н. Горшеніна, О. А. Зарубіна, Е. А. Зеліковська, І. А. Зимняя, І. В. Калягіна, К. В. Іванов, І. Я. Манстуров, А. І. Мохов, Н. М. Самарук, С. Д. Цибуля, Г. Чередниченко).

Одним з найважливіших структурних компонентів професійної компетентності є професійно-комунікативна, що забезпечує фахівцеві здатність ефективно спілкуватися в умовах професійної діяльності (Є. В. Бондарєва, А. А. Деркач, А. Г. Здравомислов та ін.). Важливість комунікативної складової у професійній компетентності економіста не викликає сумнівів, що підтверджує ряд вітчизняних і зарубіжних дослідників (Ю. Бондаренко, І. В. Горшунова, Ю. Н. Ємельянов, Є. А. Зеліковська, В. Н. Куніцина, Л. А. Петровська, М. А. Холодна, Л. Д. Столяренко, Г. Чередниченко, С. Д. Цибуля, І. Д. Ярошук, Л. Бахман, Дж. А. Де Віто, М. Кнапп, Р. Крейг, Дж. Мак-Кроскі, Д. Хаймс, А. Холлідей, Д. Р. Ван Ек та ін.).

Роботодавці зацікавлені у фахівцях, яким притаманні емоційна стійкість, здатність вибирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях, управляти своєю комунікативною поведінкою. Американський фахівець в області комунікації О.Мат'яш наводить висловлювання одного з учасників першої російсько-американської комунікативної конференції (2002): "Можна стверджувати, що в соціально-науковому знанні відбувається формування нової парадигми - комунікативної. Двадцять століття було століттям лінгвістики, двадцять перше буде століттям комунікації" [2]. Сьогодні набувають нового змісту і викликають особливий інтерес уявлення німецького соціолога Нікласа Лумана про комунікації як про сутнісну характеристику самого суспільства і його твердження про те, що "... людські відносини, та й сама суспільне життя неможливі без комунікації" [3].

У сучасному діловому світі комунікативні вміння вважаються ключовими. Слід зазначити, що система професійної освіти розвинених країн Америки та Європи передбачає, незалежно від одержуваної кваліфікації, проходження студентами спеціальних курсів з різних аспектів комунікації [2].

Аналіз вимог, що висувуються Федерацією європейських інженерних організацій (Federation Europeenne d'Associations Nationales d'Ingenieurs, FEANI), Всесвітньою федерацією інженерних організацій (World Federation of Engineering Organizations, WFEO) і міжнародною організацією мобільності професійних інженерів (Engineers Mobility Forum, EMF, створеної в 1997) до компетентності міжнародних професійних інженерів (EMF Registered International Professional Engineers, IntPE), свідчить, що комунікація розглядається ними як одна з найважливіших компетенцій інженерів і випускників освітніх програм в області техніки і технологій, опанування якої вимагають національні інженерні організації та акредитаційні агентства. Ці вимоги викладені в документі "Graduate Attributes and Professional Competencies" [5]. При цьому під комунікацією розуміється ясність спілкування з іншими учасниками комплексної інженерної діяльності, ефективна комунікація в процесі інженерної діяльності з професійним колективом і суспільством в цілому, написання звітів, створення документів, презентація матеріалів, видача та прийом ясних і зрозумілих інструкцій [5].

Слід зазначити, що фахівці відносять діяльність інженера до професій типу "людина - машина", в той час як професії економічного профілю - це професії типу "людина - знакова система" і "людина - людина" (особливо для банківських співробітників і економістів-менеджерів). Професійна діяльність економіста будується на основі взаємодій з колегами, організації спільної діяльності, що дає можливість говорити про необхідність розвивати у майбутніх фахівців уміння і навичок відповідно до класифікації психологічних вимог професій типу "людина - людина". Вони включають в себе прагнення до спілкування, вміння легко вступати в контакт з незнайомими людьми, чуйність, доброзичливість, витримку, вміння стримувати емоції; здатність аналізувати поведінку оточуючих і свою власну, розуміти психіку людей, їх наміри; здатність розбиратися у взаєминах людей і т.п.

¹ Парадигма "освіта, заснована на компетенціях" - Competence-based education (CBE) сформувалася в 70-х роках в Америці в загальному контексті запропонованого Н. Хомським у 1965 г. (Массачусетський університет).

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Підготовка економістів, фахівців в області бухгалтерського обліку, аудиту та фінансів в Україні спирається на "кваліфікаційні характеристики фахівця" (ОКХ і ОПП). Це традиційна підготовка фахівців економічного профілю. Вона враховує тільки дві сторони діяльності майбутнього фахівця: функціональну і предметну. Функціональна сторона діяльності майбутнього працівника пов'язана з відповідним ступенем сформованості та розвиненості специфічних навичок, монополією навчання та накопичення функціонального досвіду в якісних параметрах його суспільно-орієнтованої діяльності (В. І. Байденко). Предметна (змістовна) сторона діяльності економічних працівників характеризується "ступенем узагальненості, абстрагування понять (перехід від конкретних знань до більш абстрактних), ступенем переходу від кількісного характеру знань до якісного. Якщо кількісний показник визначає широту знань, то якісний показник - це глибина проникнення в сутність пізнаваного явища або об'єкта" [6].

Випускник бакалаврату, наприклад, спеціальності "Фінанси та кредит" повинен бути готовий до виконання професійних функцій у сфері фінансово-кредитного обслуговування юридичних і фізичних осіб за такими видами економічної діяльності як фінансова діяльність (фінансове посередництво, страхування, допоміжна діяльність у сфері фінансів і страхування), операції з нерухомістю, орендою приміщення та послугами юридичним особам (діяльність у сфері бухгалтерського обліку, консультації з питань комерційної діяльності та управління); державне управління [7]. В освітньо-кваліфікаційній характеристиці бакалавра напряму підготовки 6.030508 "Фінанси і кредит" у переліку здатностей фахівця з вирішення певних проблем і завдань соціальної діяльності виділяються такі здатності, як здійснення ефективного ділового спілкування, урахування моральних переконань у процесі безпечної та ефективною діяльності. Для здійснення здатності ефективно по діловому спілкуватися необхідні наступні вміння: вміння слідувати нормам сучасної української літературної мови, складати професійні тексти та документи; у виробничих умовах за допомогою відповідних методів вербального спілкування готувати публічні виступи, застосовувати адекватні форми ведення дискусії; працювати з іншомовними професійними текстами, перекладати їх українською, використовуючи термінологічними двомовними та електронними словниками; обговорювати проблеми загальнонаукового та професійно орієнтованого характеру для досягнення взаєморозуміння з співрозмовниками; вести ділову переписку, застосовуючи фонові культурологічні та країнознавчі знання; виконувати аналітичну обробку іноземних джерел для отримання інформації, необхідної для вирішення певних завдань професійно - виробничої діяльності; за допомогою комп'ютерних систем автоматизації перекладу й електронних словників робити переклад іншомовної інформації; у виробничих умовах, використовуючи ключові слова у певній галузі на базі професійно орієнтованих (друкованих та електронних) джерел, за допомогою відповідних методів проводити пошук нової текстової, графічної, звукової та відеоінформації (робота з джерелами навчальної, наукової та довідкової інформації) [7].

Зазначені вміння не вичерпують зміст професійно-комунікативної компетентності фахівця економічного профілю. Навчання студентів усного та письмового мовного спілкування набуло особливої значущості в сучасній ситуації, коли загальний рівень національної мовної культури в засобах масової інформації, в художній літературі, в публіцистиці і в повсякденному спілкуванні носіїв мови досить низький, також як і рівень оволодіння іноземними мовами. Цю прогалину шкільної освіти частково компенсують такі дисципліни як "Українська мова за професійним спрямуванням", "Іноземна мова". Заповнення ВНЗ прогалин шкільної програми являє собою розвиток тільки знаннєвої компоненти, а не формування професійно - комунікативної компетентності як універсального якості фахівця.

При підготовці магістрів економічних спеціальностей деякі автори вважають за необхідне формувати 5 видів основних компетенцій: компетенцій соціально-особистісних, загальнонаукових, інструментальних, загально-професійних, спеціалізовано-професійних. Здатність до ділових комунікацій у професійній сфері, знання основ ділового спілкування, навички роботи в команді; вміння вести дискусію, концентрувати увагу на головних ідеях, опорних поняттях відносять до числа загально-професійних компетентностей [8].

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У професіограмах таких професій, як "Аудитор", "Фінансовий менеджер", "Економіст" відзначають такі особистісні якості і здатності, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності, як комунікабельність, розвинуті комунікативні здібності (уміння входити в контакт, налагоджувати взаємини, розвиненість каналів вербального і невербального спілкування, професійна компетентність); впевненість у собі, здатність керувати [9].

Відзначимо, що успішність виконання завдань професійної діяльності економіста визначається не тільки його здатністю аналізувати і контролювати хід і результати функціонування економічних процесів певної установи чи підприємства, а й умінням налагоджувати комунікативну взаємодію.

Наш багаторічний досвід педагогічної діяльності у ВНЗ дає можливість стверджувати, що більшість студентів відчувають труднощі в спілкуванні, не мають достатніх навичок взаємодії зі "складними" співрозмовниками, конфліктними людьми, не володіють навичками діагностики партнерів по спілкуванню, не вміють відстоювати свою точку зору, переконувати, ясно і чітко висловлювати свої думки. Більшість відчувають себе скутими, невпевненими, не вміють вільно, довільно спілкуватися один з одним і домовлятися навіть з одногрупниками. У студентів спостерігається низький рівень сформованості індивідуально-особистісної мотивації для оволодіння комунікативною компетентністю, що негативно відбивається на результатах і якості їх практичних, граматичних і зовнішніх мовленнєвих умінь, здібностей до конструктивного діалогу, подальшої соціальної адаптації та самореалізації. Викладачі гуманітарних дисциплін продовжують відзначати зниження рівня індивідуального словникового запасу студентів. Мова сучасної молоді рясніє жаргонізмами. У багатьох студентів відсутня терпимість до іншої точки зору в спілкуванні, проявляється мовної егоцентризм, неадекватний біологічному віку, у багатьох не сформовано вміння використовувати необхідну в жанрі публічних виступів логічну аргументацію, ділову тональність або адекватну емоційну і лексичну забарвленість у висловлюваннях.

Феномен професійно-комунікативної компетентності досліджувався в роботах О. А. Абдуллоєвої, Б. Г. Ананьєва, Ю. Н. Ємельянова, Ю. М. Жукова, Н. В. Кузьміної, Б. Ф. Ломова, А. К. Маркової, Л. А. Петровської, С. В. Сидоренко та ін. Ці дослідники в поняття професійно-комунікативна компетентність включають потребу в спілкуванні, інтенсивність і широту кола спілкування; вміння говорити і слухати, переконувати і з повагою ставитися до позиції партнера по спілкуванню; особливості емоційного відгуку на отриману інформацію і особистість партнера; власне самопочуття в процесі комунікативної діяльності; вміння контролювати себе, адекватно оцінювати самого себе, а не тільки партнера по спілкуванню.

Аналіз існуючих підходів до розуміння сутності професійно-комунікативної компетентності майбутніх економістів дозволив визначити її як цілісну, системну та стійку сукупність властивостей особистості, що дозволяє встановлювати і підтримувати необхідні контакти різними засобами із соціальним середовищем і знаковими системами в ході виробничої діяльності. Професійно-комунікативна компетентність студента економічного профілю виступає в сукупності двох аспектів. У міжособистісному спілкуванні вона створює умови для ефективної роботи в команді в атмосфері співробітництва, взаєморозуміння і забезпечує ефективність і надійність роботи економічних та фінансових установ у комунікації з технічними інтелектуальними системами (К. В. Фадєєва, І. Ахватова, М. І. Корольов, Д. М. Корольов). Професійно-комунікативна компетентність має складну організаційну структуру. Вона включає в якості своїх підструктур два компоненти: комунікативну компетентність та інформаційно-комунікаційну.

Інформаційно-комунікаційна компетентність - це інтегративне якість особистості, що є результатом відображення роботи з інформацією на основі нових інформаційних технологій і процесів відбору, засвоєння, переробки, трансформації і генерування інформації в особливий тип предметно-специфічних знань, що дозволяє виробляти, приймати, прогнозувати і реалізовувати оптимальні рішення в різних сферах діяльності.

Наш аналіз поняття професійно-комунікативна компетентність здійснюватиметься в області теорії і практики міжособистісного ділового спілкування майбутнього економіста, тобто в рамках комунікативної компетентності. Це обумовлено тим, що фахівець економічного профілю витрачає на ділове спілкування більшу частину свого робочого часу. Зокрема, встановлення ділових

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

контактів, наради, бесіди, переговори, службові телефонні розмови, вирішення конфліктних ситуацій і конфліктів на підприємстві вимагають саме комунікативної компетентності, що сприяє ефективному діловому та професійному взаєморозумінню.

Дж. Коттер, проаналізувавши результати щоденної роботи 15 успішних генеральних менеджерів по 9 корпорацій, зробив висновок, що спілкування займає у них від 70% до 90% робочого часу. Цю думку поділяє і Д. Хант з тією лише різницею, що перший дослідник схильний вважати, що менеджери приймають важливі рішення в процесі певних обговорень, а другий стверджує, що спілкування менеджера полягає в тому, що він слухає, збирає інформацію і приймає рішення [10]. Таким чином, майбутній економіст повинен усвідомити, що вміння вести професійний діалог на належному рівні входить в коло його безпосередніх обов'язків.

Комунікативна компетентність - складне утворення, в яке входять знання, соціальні установки, вміння та досвід в області міжособистісного спілкування (Л. А. Петровська). Вона є системою внутрішніх засобів регуляції комунікативних дій (Ю. М. Жуков, Л. А. Петровська, П. В. Растенніков). Ю. Н. Емельянов визначає комунікативну компетентність як орієнтованість у спілкуванні, засновану на знаннях і чуттєвому досвіді індивіда, а також вільною володінні засобами спілкування. В. П. Захаров і Н. Ю. Хрящева відзначають наступні фактори компетентності в спілкуванні: знання в галузі психології особистості, групи, спілкування; вміння та навички спілкування; корекція та розвиток установок, необхідних для успішного спілкування; здатність адекватно і повно сприймати і оцінювати себе та інших людей, а також взаємини, що складаються між людьми; корекція та розвиток системи відносин особистості. У складі комунікативної компетентності вони виділяють когнітивні (орієнтованість, психологічні знання і перцептивні здібності), виконавські (уміння і навички) і емоційні (соціальні установки, досвід, система відносин особистості) компоненти [11].

Когнітивний компонент включає в себе орієнтованість у вербальних і невербальних засобах спілкування, здатність правильно розуміти комунікативну ситуацію, а також рефлексію суб'єкта. Важливою його складовою виступають перцептивні здібності. Емоційний компонент - це прояв емпатії і гнучкості в спілкуванні, а також самоставлення, емоційний досвід спілкування і установка на партнера по спілкуванню. Поведінковий компонент - це сукупність умінь ефективно використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації, спостерігати за собою і співрозмовником у спілкуванні, слухати його, ставити питання, висловлювати свої почуття і відображати почуття партнера, володіти прийомами зворотного зв'язку (Н. Г. Жарких).

Формування комунікативної компетентності сприяє оволодінню майбутніми фахівцями комунікативністю.

Комунікативність - це процес взаємодії між людьми, в ході якого виникають, виявляються і формуються міжособистісні відносини. Комунікативність передбачає обмін думками, почуттями, переживаннями і т. п. Характеризуючи таке явище як комунікативність особистості, автори тренінгу "Розвиток комунікативності" тренінгового центру "Сінтон" (Москва) відзначають, що це явище необхідно розглядати не тільки як сукупність деяких характерологічних властивостей і якостей, що дозволяють здійснювати процес спілкування, але і як компонент мотиваційно-потребової сфери. Це передбачає, що комунікативність вимагає наявності відповідної спрямованості особистості, певною соціально-професійною і моральною вагою особистості, її потреби, інтереси, переконання, ідеали і відповідних ціннісних орієнтацій, як правило, не мотивуючих безпосередньо поведінку, а виконують координуючу функцію, в тому числі і "фільтруючу". Комунікативність в цілому визначається такими компонентами, як комунікативна активність, емоційна реактивність у спілкуванні, комунікативна впевненість, комунікативний об'єкт. При цьому розвиток комунікативності починається з формування у людини такої спрямованості особистості, при якій цінність людського спілкування знаходиться не на периферії, а в центрі системи ціннісних орієнтацій людини [12], що відповідає вимогам сучасної освітньої парадигми.

Володіння комунікативністю передбачає володіння певними комунікативними вміннями. Спираючись на концепцію спілкування, запропоновану Г. М. Андрєєвою, можна виділити комплекс комунікативних умінь, оволодіння якими сприяє формуванню та розвитку особистості, здатної до продуктивного спілкування: умінь міжособистісної комунікації, міжособистісної взаємодії та

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

міжособистісного сприйняття.

Формування комунікативної компетентності сприяє розвитку комунікативних компетенцій. Поняття "компетенція" ближче до понятійного поля "знаю, як", ніж до поля "знаю, що"; "Вживання є компетенція в дії" [13]. До числа комунікативних компетенцій відносяться вміння публічно виступати; відстоювати свою точку зору; конструктивно подавати і приймати критику; ефективно вирішувати конфліктні і складні ситуації; долати страх спілкування з незнайомими людьми і людьми більш високого статусу; вести переговори, а також володіння техніками спілкування: моментальної оцінки ситуації взаємодії; орієнтації в позиції і прихованих мотивах співрозмовника, виходячи з його мовної та немовної поведінки; впливу і протидії чужому впливу; встановлення контакту; активного слухання; результативною аргументації; прийому і подачі інформації; приєднання та лідерства; управління конфліктом; подолання опору партнера та ін.

Слідуючи сучасним вимогам до вищої фахової освіти, неможливо обмежити формування професійно-комунікативної компетентності тільки засобами спеціальних предметів, так як вони не забезпечують розвиток цілого ряду комунікативних компетенцій, таких наприклад, як уміння встановлювати контакт, подавати та отримувати інформацію, розуміти стан іншої людини і створювати оптимальний клімат ділової взаємодії, слухати і переконувати та ін.

У зв'язку з цим необхідно цілеспрямовано використовувати засоби і можливості інших предметів для формування комплексу професійних компетентностей майбутнього фахівця. Йдеться про зростання ролі гуманітарних дисциплін таких, як "Основи психології", "Психологія роботи з людьми", "Психологія та етика ділового спілкування", "Ділове спілкування", "Комунікативна компетентність", "Основи публічного виступу", "Міжособистісна комунікація", "Конфліктологія" і т.п. у професійній підготовці фахівців економічного профілю. Зміст цих дисциплін дозволяє застосовувати широкий спектр активних та інтерактивних методів навчання, сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, що сприяє формуванню у студентів інтересу до професійного спілкування, освоєння знань про його зміст і способи здійснення, оволодінню майбутніми фахівцями комунікативними вміннями та навичками. Ці дисципліни сприяють формуванню комунікативної компетентності в самому широкому сенсі цього слова. Більш ніж двадцятирічний досвід викладання дисциплін "Ділове спілкування", "Етика ділового спілкування" для студентів економічного факультету підтверджує важливість і необхідність спеціальних курсів для формування та розвитку комунікативної компетентності.

Викладання спеціальної дисципліни з формування комунікативної компетентності для студентів економічного профілю спочатку (з 1994 по 2006 роки) здійснювалося у тренінговій формі. Це дозволяло давати студентам не тільки теоретичні знання, але найголовніше - відпрацьовувати навички та вміння ділового спілкування, які неможливо сформувати в ході традиційних занять. До таких навичок і умінь професійно-комунікативної компетентності відноситься володіння спеціальними техніками спілкування: моментальної оцінки ситуації взаємодії; орієнтації в позиції і прихованих мотивах співрозмовника виходячи з його мовного та немовного поведінки; впливу і протидії чужому впливу; встановлення контакту; активного слухання; результативною аргументації; прийому і подачі інформації; приєднання та лідерства в спілкуванні; управління конфліктом; подолання опору партнера та інші. Тренінгова форма дозволяє вчитися більш ефективно, про що свідчать результати багаторічних опитувань студентів усіх факультетів нашого вузу, за винятком факультету електронних та інформаційних технологій (у навчальних планах спеціальностей факультету не було цих дисциплін), які вивчали в різні роки курси "Психологія ділового спілкування", "Етика ділового спілкування", "Ділове спілкування". Опитування проводилися з 1992 по 2005 роки, коли навчання проходило у формі тренінгу.

На жаль, починаючи з 2005-2006 навчального року з причини кількості годин і скасування поділу навчальних груп на підгрупи курс "Етика ділового спілкування", а потім "Ділове спілкування" на економічному факультеті викладається в традиційній формі: лекції та семінарські заняття.

У традиційній організації навчального процесу в якості способу передачі інформації використовується одностороння форма комунікації - пасивний метод. Суть її полягає в трансляції викладачем інформації та в її наступному відтворенні навчаються. Основним джерелом навчання є досвід викладача. Навчається перебуває в ситуації, коли він тільки читає, чує, говорить про

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

певні областях знання, займаючи лише позицію сприймає. Іноді однобічність може порушуватися (наприклад, коли навчається що-небудь уточнює або задає питання), і тоді виникає двостороння комунікація.

Характерно, що одностороння форма комунікації присутня не тільки на лекційних заняттях, але і на семінарських. Відмінність тільки в тому, що не викладач, а студент транслює деяку інформацію. Це можуть бути відповіді на поставлені викладачем до початку семінару питання, реферати, відтворення лекційного матеріалу. Така форма комунікації, яка існує настільки довгий час, неприйнятна сьогодні з багатьох причин. Назвемо лише деякі недоліки такого способу навчання.

Насамперед - пасивність студента під час заняття, його функція - слухання, в той час як педагогічні та соціологічні дослідження показують, що від пасивної участі в процесі навчання від знань дуже скоро не залишається і сліду. Існує певна закономірність навчання, описана американськими дослідниками Р. Карнікау і Ф. МакЕлроя: людина пам'ятає 10% прочитаного; 20% - почутого; 30% - побаченого; 50% - побаченого і почутого; 80% - того, що говорить сама; 90% - того, до чого дійшов у діяльності.

Друга причина ще більш проста і очевидна: одностороння комунікація виправдана лише в разі нестачі інформації, неможливості її отримання іншим способом, окрім як від лектора. Сьогодні в більшості випадків це не так. Викладач, як правило, використовує матеріал, який не є оригінальним. Оригінальні лише способи його конструювання, логіка і манера викладу. Це, безумовно, цінне і свідчить про рівень і майстерність викладача, але мало чим сприяє в конструюванні знання студентів - чужа конструкція знання ніколи не стає своєю. Нею можна захоплюватися, але створювати все одно доведеться свою.

Принципово іншою є форма багатосторонньої комунікації в освітньому процесі - активний метод. Спеціально організований спосіб багатосторонньої комунікації передбачає активність кожного суб'єкта освітнього процесу, а не тільки викладача, паритетність, відсутність репресивних заходів управління і контролю з його боку. Зростає кількість інтенсивних комунікативних контактів між самими студентами.

Слід зазначити, що сутність даної моделі комунікації передбачає не просто допуск висловлювань учнів, що саме по собі є важливим, а привнесення в освітній процес їх знань.

Коли студенти намагаються внести власне знання або досвід, викладачі часто залишають це просто на рівні інформації та не допускають зміни структури предмета обговорення, порушення звичної комунікативної моделі "думка викладача - доповнення студентів". Принципи багатосторонньої комунікації при цьому порушуються, бо знання студентів залучаються лише в тій мірі, наскільки вони доповнюють хід викладання.

Коли студенти намагаються внести власне знання або досвід, викладачі часто залишають це просто на рівні інформації та не допускають зміна структури предмета обговорення, порушення звичної комунікативної моделі "думка викладача - доповнення студентів". Принципи багатосторонньої комунікації при цьому порушуються, бо знання студентів залучаються лише в тій мірі, наскільки вони доповнюють хід викладання. Життєвий (або що стосується предмета навчання) досвід навчаються майже винятково використовується для того, щоб досягти мети, яка (поки) не є їхньою метою [14].

Тренінгова форма - це інтерактивна взаємодія. Тренінг дає можливість двояко використовувати інтерактивність як навчальний метод: як власну активність студента, так і активну взаємодію з іншими людьми, отримання від них зворотного зв'язку, інформації про свої дії. Інтерактивність передбачає право на помилку і пошук іншого шляху. Інтерактивність передбачає пошук нових, раніше не передбачених шляхів. Кращим може виявитися те, що з'явилося завдяки спільній діяльності у тренінгу, а не те, що було раніше підготовлено. Такі нові досягнення - побічний, а один з головних основних результатів тренінгу. У цьому принципова відмінність інтерактивної форми навчання від усіх інших.

Тренінг дозволяє формувати і відпрацьовувати навички та вміння ефективної поведінки. Навчитися ефективно спілкуватися поза спілкуванням неможливо. Обговорення, дискусія на семінарі дозволяють студентам навчитися аналізувати, синтезувати різні погляди, які забезпе-

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

чують консенсус, що є серйозною базою для спільних дій. Обговорення дає їм можливість краще розібратися в проблемах, навчитися слухати, розуміти позицію інших і вміти аргументувати свою. Недостатність семінарської форми навчання полягає в тому, що йде пошук проблем, але не їх причин, виявляються ті проблеми, які мали місце в минулому, а не в теперішньому часі. Учасники семінару отримують інформацію про те, "що треба робити", але не "як треба робити". Завдання тренінгу - аналіз наявних моделей поведінки його учасників і формування навичок, що відповідають поставленим цілям навчання. Цільові навички, в т.ч. особистісні навички, відпрацьовуються за допомогою різних вправ, ігор, завдань. Саме тому тренінг передбачає активну участь в процесі навчання всіх учасників. Приділити увагу кожному, його проблем і завдань можливе лише при порівняно невеликій чисельності групи, як правило, кількість учасників тренінгу не перевищує 10-15 чоловік.

Мета тренінгу - передача технологій впливу. Тренінг ділового спілкування дозволяє студентам оволодівати технологіями ефективного спілкування і на основі цього відпрацьовувати необхідні комунікативні навички та вміння. Важливим напрямом формування комунікативної компетенції є процес самопізнання через самосприйняття. Самосприйняття особистості в ході тренінгу здійснюється за п'ятьма основними напрямками. По-перше, сприйняття себе через зіставлення себе з іншими. Групові інтерактивні заняття дають прекрасну можливість ідентифікувати себе з іншими членами групи. По-друге, сприйняття себе через сприйняття себе іншим партнером шляхом використання механізму зворотного зв'язку. По-третє, сприйняття себе через результати власної комунікативної діяльності. По-четверте, сприйняття себе через спостереження та усвідомлення власного внутрішнього стану, коли учасник осмислює, промовляє, обговорює з оточуючими свої переживання, почуття, думки. У цьому одна з принципових відмінностей тренінгу від інших форм роботи з отримання досвіду усвідомлення і розуміння свого внутрішнього світу з метою продуктивного здійснення соціальних контактів. По-п'яте, сприйняття себе через сприйняття своєї поведінки, зовнішнього вигляду при використанні відео. Все це досягається за рахунок широкого використання різноманітних тренінгових засобів: презентацій, ділових і рольових ігор, мозкового штурму, психологічних вправ і т.д.

Нова парадигма підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів економічного профілю вимагає реалізації компетентнісного підходу. Це в свою чергу передбачає широке використання в навчальному процесі саме активних та інтерактивних форм проведення занять з метою формування і розвитку професійних комунікативних навичок учнів. Формування і розвиток професійно-комунікативної компетентності студентів може якісно і повнокровно здійснюватися тільки в інтерактивних формах.

Висновки. Незважаючи на те, що у змісті освіти української вищої економічної школи професійно-комунікативний компонент представлений сьогодні досить фрагментарно, потреба в його розширенні і конституванні зростає. Визнаючи, що наше суспільство переживає нині непростий процес інтегрування у світове співтовариство, слід також відзначити, що необхідною умовою цієї інтеграції стає відповідність міжнародним стандартам професіоналізму майбутніх фахівців економічного профілю. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх економістів стає, таким чином, важливим засобом формування цього професіоналізму, і, якщо дивитися ще ширше, способом перетворення системи вищої економічної школи.

Виходячи з вище викладеного, пропонуємо узгоджувати перелік загально-професійних компетенцій студентів економічного профілю всіх форм навчання з фахівцями гуманітарного напрямку. Вважаємо за необхідне введення тренінгової форми вивчення дисциплін комунікативної спрямованості для вирішення наявного протиріччя між підвищенням рівня значущості ділового спілкування у всіх сферах діяльності сучасного фахівця і змістом його підготовки; необхідним і реальним рівнем володіння комунікативною компетентністю як однієї зі складових професійної компетентності майбутніх економістів.

Література

1. Бондаревская Е. В. Парадигма как методологический регулятив педагогической науки и инновационной практики. / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 2007. – № 6. – С. 3–4.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

2. Матяш О. И. Что такое коммуникация и нужно ли нам коммуникативное образование. / О.И. Матяш // Теория коммуникации & прикладная коммуникация: Вестник Российской коммуникативной ассоциации: Сборник научных трудов. [под общей редакцией И. Н. Розиной]. – Ростов н/Д: ИУБиП, 2004. – Выпуск 2 - С. 103.
3. Луман Н. Невероятность коммуникации / Н. Луман; [пер. с нем. А. М. Ложеницина, под ред. Н. А. Головина]. // Проблемы теоретической социологии.. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000. – Выпуск 3. - С.43.
4. Федеральные государственные стандарты высшего профессионального образования: Законодательно-нормативная база проектирования и реализации: Учебно-информационное издание. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, Координационный совет учебно-методических объединений и научно-методических советов высшей школы, 2009. – 100 с.
5. Алисултанова Э. Д. Компетентностный подход в инженерном образовании: монография /Э.Д. Алисултанова. – М.: РАЕ, 2010. – 160 с.
6. Петрунева Р. М. Модель специалиста-инженера: от деятельности к компетентности: монография /Р. М. Петрунева. – Волгоград: Политехник, 2007. – 145 с.
7. Освітньо-кваліфікаційна характеристика (варіативна частина) бакалавра галузь знань 0305 "Економіка та підприємництво" напрям підготовки 6.030508 "Фінанси і кредит", ЧНТУ, 2010. – С.18.
8. Цибуля С. Д. Компетентнісний підхід у підготовці магістрів економічних спеціальностей – напрямом розвитку болонського процесу. / С. Д. Цибуля // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки": науковий збірник – Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. – № 1(56). – С.60-63.
9. Романова Е. С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы: учебное пособие / Е. С. Романова - [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2003. – С.61-64 , 403-408, 429 – 432.
10. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. / Е. В. Сидоренко.– СПб.: Речь, 2008. – С. 32-35.
11. Захаров В. П. Социально-психологический тренинг: Учебное пособие. / В. П.Захаров, Н. Ю. Хрящева. – Л.: ЛГУ, 1990. – С. 55.
12. Коммуникативность. Базовый тренинг "Развитие коммуникативности" //Тренинговый центр "Синтон" [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.syntone.ru/library/psychology_dict/kommunikativnost.php#
13. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. / И.А.Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С. 38.
14. Интерактивные формы проведения учебных занятий. Памятка разработчикам стандартов учебных дисциплин [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&ved=0CEkQFjAE&url=http%3A%2F%2Fwww.bti.secna.ru%2Fteacher%2Fumk%2Fdoc%2FPamyatka_interaktivnye_formy-1.doc&ei=doAU43QJev9yPVooCoAQ&usq=AFQjCNEG6_x7HW2PranFrFih8p4MogoHzA&bvm=bv.67720277.d.Bgg